

מאמר שני

רדוקציה מתודולוגית בפרשנות הסוגיה התלמודית ובהלכה

מבוא - האינטואיציה בפרשנות התלמוד וההלכה

החזו"א באגרתו נגד גיוס בנות לשירות לאומי קובע "רגשת נפשי מורה ובאה שהוא ענין של יהרג ואל יעבור, ואולי גם מנקודת הלכה כן".²⁶⁰

כאן אנו עדים לקביעת הלכה מן המניין הנובעת מתחושות אמוצינאליות וללא מקורות מוגדרים בהלכה. לעינינו מתגלה שימוש אינטואיטיבי בקביעת הוראה הלכתית, על ידי החזו"א. הרב גדליהו נדל, תלמידו הגדול של החזו"א, הרגיש בזאת וביאר בהרחבה את משנתו של החזו"א, לאור אגרת זו. הביאור מופיע בגליון "תפארת בחורים".²⁶¹ נציג את הדברים:

רבינו החזו"א ז"ל כתב באגרתו על ענין גיוס בנות ל"שירות לאומי":
'רגשת נפשי מורה ובאה שהוא ביהרג ואל יעבור' והסביר רבינו (=הרב נדל), יש מבט כללי במצב קיום היהדות,

260. פורסם בקובץ אגרות (בהוצאת הרב שמואל גריינמן תש"נ - בני ברק) חלק א', אגרת ק"ב.
261. גליון י"א, י"ג טבת תשע"ו, עמוד ה'.

לולי ביאורו של הרב נדל היה מקום להבין את דברי החזו"א באופן אחר. היה מקום לבאר שכוונת החזו"א מתייחסת למצבים בהם לרב הפוסק יש אינטואיציה חזקה, האומרת לו שוודאי ענין זה צריך להאסר. לאור רגש חזק זה, הרב הפוסק יתאמץ לחפש ולמצוא מקורות הלכתיים, הנאמנים לכללים ההלכתיים.
הרב נדל שולל כוונה זו בדברי החזו"א ומפרשה שהחזו"א מרחיב כאן את הכלים הפסיקטיים של ההלכה, כמבואר בדבריו.

ואף שאינו מוגדר בהלכות קבועות, הכרעת גדולי הדור וכן רגשת
שלומי אמוני ישראל פוסקים הדין²⁶² לחיוב מסירות נפש. וזה מה שאמר
רבינו החזו"א והראה על לבו: "כאן זה כתוב".

הכרעה נוספת הנובעת מתחושות אמוציונאליות ואינטואיציה נמצאת ב"קובץ
אגרות חזו"א"²⁶³ החזו"א דן באגרתו בשיעור אגודל, דיון הלכתי טהור לחלוטין. בדומה
לאגרתו של החזו"א, העוסקת בגיוס בנות, החזו"א בהכרעתו לשיעור אגודל משתמש
בביטוי המביע תחושה אמוציונאלית ואינטואיציה בלבד.

נציג מלשונה של האגרת:²⁶⁴

...ואמנם לבי אנסני, ולבי אומר לי, כי מדת אגודל בינוני אצלנו הוא
שנים וחצי ס"מ והוא דבר מורם מכל ספק, ואפשר להתיר א"א ולהוציא
ממון במדת אמת כזה..."

"עוד אנסני לבי שז"ש שהזכיר הר"מ היינו על רחבן ולא על צדן, וג"כ
דבר אמת ודאי שאין משאיר אחריו דיון כלל..."

ביטוי נוסף להכרעה אינטואיטיבית בקביעת הפרשנות ההלכתית נמצא באגרת
נוספת. האגרת ממוענת לרב אליעזר מנוח פליצנסקי.²⁶⁵ נציג את חלקה הרלוונטי
לנידון:

...חשדני שהבאתי ראי' מסוכה י"ט, ואין הדבר כן, אלא כשם
שבמלאכת הכימיה כל שינוי מוליד שינוי, כן הוא בדקות השכליים,
מרגיש אני חילוק בין תיבה פרוצה עומדת באויר, ואנו דנין על מחיצותיה
התלויות.

וכן²⁶⁶ ביציאתא דמישן, אע"ג דאנו דנין ג"כ על מחיצות תלויות,²⁶⁷
מוצא השכל הדק איזה שינוי לטובה בזה האחרונה, וההרגש הזה הכריע

262. ההדגשה אינה במקור.

263. בהוצאת הרב שמואל גריינמן תש"נ - בני ברק, חלק א' אגרת קצ"ד.

264. ההדגשות אינן במקור.

265. המכתב ראה אור בספרו של הרב דוד אייזנשטיין, "אשד הנחלים" על עירובין חלק א' בסוף הספר.
שם, הדפיס המחבר "חילופי מכתבים בין החזו"א לרב אליעזר מנוח פליצנסקי". המכתב מופיע ב"מכתבים
בענין עומד מרובה בערב", "תשובה ג' ממרן החזו"א אצ"ל".

266. נראה שצריך לשנות את תיבת "וכן" ל-"ובין".

267. הבהרה: בדן ביציאתא דמישן.

משפטה לחדס, וכדי לעורר את ההרגש השתמש הכותב בגמ' דסוכה, ועד"ז השתמשו בגמ' רמז לדבר זכר לדבר... והן הן גופי תורה.

לפנינו מכתב העוסק בדין מחיצה תלויה המצביע על מקומם של האינטואיציה והרגש בפרשנות הסוגיה התלמודית ופסיקת ההלכה אצל החזו"א.

נציג התייחסות מהחזו"א ללשון הריטב"א במסכת קידושין - "ונוח לן לדחוק בלשון ריטב"א כדי להעמיד העניין בתיקון".²⁶⁸ המתבונן בלשון הריטב"א,²⁶⁹ יווכח שפרשנותו של החזו"א בלשון הריטב"א אכן דחוקה.²⁷⁰ עקב החשיבות שהחזו"א מעניק לאינטואיציה ההלכתית, מבכר החזו"א להידחק מאד בלשון הריטב"א ובלבד שהבנתו האינטואיטיבית - שעל פי ההיגיון ההלכתי בלתי אפשרי לטעון שחוב של דמי ריבית יחול ויהא לו תוקף - תעמוד על כנה.

קו התאריך לדעת בעל המאור

לפי פירושו של בעל המאור, הסוגיה שמתייחסת לקו התאריך היא הסוגיה במסכת ראש השנה.²⁷¹ בדברי בעל המאור מבואר שיש נקודה מערבית לירושלים שמתאחר בה היום שמונה עשר שעות לאחר תחילת היום בירושלים, אבל לא יותר מכך. מעבר לנקודה זאת לכיוון מערב, כבר מתחיל היום הבא שש שעות לפני תחילת היום בירושלים. יוצא מכך שקו התאריך הוא 90 מעלות מזרחית לירושלים, כלומר 270 מעלות מערבית לה. במקומות הנמצאים עד 90 מעלות מזרחית לירושלים, מתחיל היום לפני ירושלים. ממערב לירושלים עד 270 מעלות, מתחיל היום לאחר ירושלים.

קו האורך בנקודה זו (14° 125° ממזרח לקו גריניץ') עובר דרך סיביר, איי הפיליפינים המזרחיים, אינדונזיה ומערב אוסטרליה. שנחאי והונג קונג הם ממערב לקו זה ויפן

268. חזו"א אבהע"ז, קידושין, סימן מ"ב, סעיף א'. פסקה זאת מובאת גם בספר חזו"א יורה דעה, ריש הלכות ריבית, סימן ע', סעיף א'.

269. חידושי הריטב"א לקידושין דף ו' עמוד ב'.

270. אכן בספר אבני מילואים (סימן כ"ח סעיף כ"ב) לרבי אריה לייב הכהן מבואר לא כהחזו"א. שם, המחבר נאמן ללשון הריטב"א ומעמיד את דברי הריטב"א כפשוטם. עיין גם בספר קובץ מאמרים לרבי יחזקאל אברמסקי, חלק א' "דיני ממונות", פרק ג', בו חולק המחבר על הבנת החזו"א ומתייחס לביאור הריטב"א כפשוטו, כדעת האבני מילואים. לדעה זו, ההיגיון ההלכתי מאפשר לטעון שחוב של דמי ריבית יחול ויהא לו תוקף. בנושא זה עיין בספרו של הרב שלמה יוסף זין, לאור ההלכה (הוצאת בית הלל ירושלים), עמודים שי"ד-שי"ז.

271. דף כ', עמוד ב'.

נמצאת ממזרח לקו זה. לאור זאת, יפן נמצאת בקצה המערב ושם שבת מתאחרת אחרי השבת שבחצי כדור הארץ המערבי.²⁷² נמצא ששבת ביפן היא יממה לאחר שבת בשנחאי הנמצאת בקצה המזרח.

בעל ספר יסוד עולם²⁷³ מקשה בספרו על דעת בעל המאור. לדעת בעל המאור קו התאריך עובר ביבשת וחוצה את סיביר ואוסטרליה, איי הפיליפינים המזרחיים ואינדונזיה. נמצא, כשיעמדו שני אנשים זה אצל זה משני עברי קו התאריך, לאחד יהיה שבת ולשני יהיה יום חול. לטענת בעל היסוד עולם, לא מסתבר שהתורה קבעה דין שכזה.

קו התאריך לדעת החזו"א

החזון איש החזיק בתקיפות בדעת בעל המאור בחיבורו "קונטרס י"ח שעות"²⁷⁴ וכן בקובץ איגרות חזון איש.²⁷⁵ החזו"א טורח ליישב את קושיית היסוד עולם. החזו"א קובע שקו התאריך אינו קו ישר החוצה את היבשת. הואיל ועיקר היבשת מתחילה בתוך 90 מעלות מירושלים, נחשבת כולה ממזרח לירושלים וממערב לקו התאריך, אפילו בחלקים של היבשת שנמשכים מזרחה מ-90 מעלות.²⁷⁶ חלקים אלו נטפלים לעיקר היבשת. לאור זאת, קו התאריך מתעקל לאורך שפת הים ומגדיר את כל סיביר, כל סין וכל אוסטרליה ממערב לקו התאריך.²⁷⁷

²⁷². כגון יבשת אמריקה.

²⁷³. לרבי יצחק ישראלי, תלמיד הרא"ש.

²⁷⁴. חזו"א אורח חיים, סימן ס"ד.

²⁷⁵. חלק ב', קס"ד - קס"ז.

²⁷⁶. היבשת שממערב אירופה עד מזרח אסיה נחשבת עיקר היישוב (ה"יישוב העליון") וארץ ישראל וירושלים נמצאים באמצע שטח זה. מכיוון שתחילת היום הוא בקצה ה"יישוב העליון" של כדור הארץ והוא עיקר היישוב, כל היבשת עד הקצה המזרחי נכללת ב"יישוב העליון".

על דרך זה אומר הפסוק ביחזקאל, פרק ל"ח, פסוק י"ב: "ישבי על טבור הארץ". כשם שהטבור באמצע הגוף, כך ארץ ישראל במרכז העולם (כפתור ופרח פרק ו'). מירושלים עד קצוות היבשת במזרח ובמערב יש 90 מעלות בקירוב לכל צד. אכן, בעל המאור מכנה קו 90 מעלות ממזרח לירושלים "תחילת היישוב".

²⁷⁷. אף על פי שעדיין ייתכן מצב של אנשים סמוכים זה לזה, אחד בחוף הים ואחד בים, סמוך לחוף ובאופן זה יהיה לאחד שבת ולשני חול, מצב זה אינו תמוה לדעת החזו"א.

יש להעיר, כפי המקובל בשם החזו"א שאין איסור יציאה לחו"ל כשהולכים לרחוק בים התיכון, אף שגבול מערבי של הארץ הוא הים הגדול. זאת, מפני שכל האיזור הקרוב לחוף שרגילים ללכת בו אינו נחשב עדיין כים אלא כיבשה לענין זה וזה עדיין חלק מהארץ. לפי זה מסתבר שגם לענין קו התאריך נאמר

דעת החזון איש אינה מוסכמת על דעת הרוב, הן במה שהכריע שקו התאריך הוא 90 מעלות ממזרח לירושלים כבעל המאור והן במה שקבע שהקו מתעקם לכלול בו מקומות ביבשת הנמשכים מחוץ ל-90 מעלות. רבים מהרבנים סוברים שירושלים נחשבת אמצע העולם ושקו התאריך הוא 180 מעלות מירושלים. קו זה (46° 144' מערבית לגריניץ') חוצה את אלסקה והאוקיינוס השקט.

לפי דעה זו, שיטת בעל המאור אינה מקובלת על דעת שאר ראשונים ואין הלכה כמותו. בעיקר החזיק בדעה זו, רבי יחיאל מיכל טיקוצ'נסקי בספרו "היומם", ורבים מפוסקי ירושלים והתפוצות קיבלו את דעתו.²⁷⁸

בישובו של החזון"א לקושיית היסוד עולם, אנו רואים פרגמטיות מחשבתית, גישה פרקטית והתחשבות בהיגיון והרגש האנושי והחברתי. כל אלו, הם פרי האינטואיציה, בה ניחן החזון"א. החזון"א מסיט את קו התאריך להתעקם לקצה יבשת אוסטרליה המזרחית ולקצה סיביר המזרחית כדי לא ליצור מציאות תמוהה מבחינת התפיסה האנושית, כאשר שני אנשים יעמדו בסמיכות משני עברי קו התאריך ולכל אחד יהיה יום אחר מרעהו.

גישה זאת נובעת גם מהשאיפה לראליזציה של ההלכה ושימת דגש על אופן הגשמת ההלכה במציאות שתהא מתואמת עם ההיגיון האנושי והרגש. הסטת קו התאריך כדי למקם אותו לאורך שפת הים הינה התממשות של הפרגמטיות ההלכתית של החזון"א. יש לציין שגם תמיהת בעל היסוד עולם שלא יתכן שכשיעמדו שני אנשים זה אצל זה משני עברי קו התאריך, לאחד יהיה שבת ולשני יהיה יום חול מבוססת על תפיסה אינטואיטיבית.

אנו נתקלים אצל החזון"א בתופעה אשר לא תיתכן כלל בשיטה הבריסקאית. תופעה זו שוללת את הגישה הבריסקאית הדוגלת בהגדרות אובייקטיביות חדות ולא מתפשרות, בהעדר התחשבות בהנמקת ההלכה ואינה מתחשבת בסיבות שחורגות מההגדרה הפורמליסטית של ההלכה הטהורה.

מקום נוסף בענין קו התאריך בו אנו מוצאים את התייחסותו המפורשת של החזון"א

כך. המים הרדודים הקרובים ליבשה דינם כמו היבשה בלי שינוי בימים. ממילא, לא יהיה מצוי כל כך מצב מוזר לפי החזון"א. כך, נמצא בספר ארחות רבינו חלק ג' עמוד קצ"ח, (מהדורה חדשה, תשנ"ו בני ברק). להמחשת שיטה זו, ראה מפה בנספח שבשולי המאמר (עמוד 164).

278. ביניהם רבי איסר זלמן מלצר, רבי צבי פסח פראנק ורבי אברהם מרדכי אלתר מגור. להמחשת שיטה זו, ראה מפה בנספח שבשולי המאמר (עמוד 163).

לרגש האנושי האינטואיטיבי ככלי ניתוח הלכתי, מופיע במכתב.²⁷⁹

נציג מהמכתב את חלקו הנוגע לעניינינו:²⁸⁰

...ואמנם אחרי שירושלים נחשבת למרכז וממנה הושטת העולם ושם נברא אדם הראשון ע"ה, יש לפנינו שני דרכים, אם לחשוב את ירושלים לקו התחלה, ואחרי שמהלך הטבעי של החמה ממזרח למערב יהי בהכרח סוף ההקפה אחר כ"ד שעות ויתחייב מזה ששני שכנים זה אצל זה יובדלו ביום שלם, וקו המבדיל ירושלים, ודרך השני, בהיות שיש רגש מוסרי ושכלי שהעיקר ישעבד הטפל להתדמות אליו, יש לנו להוציא מהמרכז קו של ק"פ מעלות למערב, והמזרחיים יקדימו יומם לפני ירושלים והמערביים יאחרו יומם אחרי ירושלים, באופן שלא יהי מקום על הכדור שיובדל מירושלים יותר מ"ב שעות.

הראשונים ז"ל עשו פשרה נכונה בין שתי הדרכים, ואמנם התחשבו בהשתוות את כל הישוב לירושלים ולא למצוא מקום שיובדל מירושלים יום שלם, אמנם לא נתנו מקום לרגש טפל ועיקר אלא ליבשה הנמשכת עד האוקינוס שאמנם יש רגש נפשי שהים גובל את היבשה הזאת, ואם כה איפוא דיה לכבודה של ירושלים להשוות את היבשה העליונה אליה וליתן לה צ' מעלות למזרח וצ' מעלות למערב וכו'.

אין ספק שביטויים של "רגש מוסרי ושכלי", "רגש נפשי" ו"לכבודה של ירושלים" זרים לבריסקאי ואינם נמצאים כלל באמתחתו בשעה שהוא בא לנתח את יסודות ההלכה.²⁸¹

גם אצל שאר פרשני התלמוד וההלכה אפשר למצוא אינטואיציה המנחה את הפרשנות ההלכתית. כדוגמא נתייחס לבית המדרש הבריסקאי. אינטואיציה זו, שהצבענו עליה נמצאת גם אצל רבי חיים מבריסק והגרי"ז סולובייצ'יק. כמו כן הצבענו

279. חזו"א חלק או"ח, קונטרס י"ח שעות, סימן ס"ד, המכתב הובא בסופו.

280. ההדגשות אינן במקור.

281. התייחסות בריסקאית למכתבו של החזו"א נמצאת בספר אגן הסהר העוסק בסוגיית קו התאריך. מחבר הספר, רבי חיים צימרמן, מתלמידיו החשובים של רבי ברוך דב ליבוביץ, בעל ה"ברכת שמואל", היה בריסקאי מובהק כרבו.

נציג את דבריו מעמוד שצ"א:

והנה ביאור הדברים שהציעו קשה לעמוד עליהם ולכאורה דבריו תמוהים מאד דאין אפשר לבדות מעצמינו ענין של טפל ועיקר בדבר התלוי בחוק וגזיה"כ וזה גופא לומר שיתחשבו כאן עם טפל ועיקר מושג זה צריך לזה גזיה"כ מיוחד.

וגם הרגש הנפשי שהים גובל את היבשה אי אפשר ג"כ להכניסו בתור סמך בהלכה בזה הענין שאין כאן סברות אלא בירור הגזיה"כ.

על יסוד התפיסה האינטואיטיבית, עליה עומדת תמיהת בעל היסוד עולם על שיטת בעל המאור.

אמנם, שוני רב ישנו בין הבריסקאים ושאר האחרונים לבין החזו"א בנידון זה. האינטואיציה אצל הבריסקאים ושאר האחרונים משמשת רק להמרצת זיהוי או יצירת ההגדרה ההלכתית והמושג ההלכתי. האינטואיציה באה אך ורק כזרז לבסס את השפה ההלכתית ואת הרקע לדיון ההלכתי. מכאן ואילך אין מקום לשום סממן רגשי להתערב בשיקולי ההלכה. ההגדרה ההלכתית והמושג ההלכתי בנויים אך ורק מהגדרות פורמליסטיות קשיחות של ההלכה והיסקים לוגיים הלכתיים קשיחים. כמו כן הוא, גם ביחס לאינטואיציה העומדת בבסיס תמיהת בעל היסוד עולם על שיטת בעל המאור.

אצל החזו"א, ה"לב" ו"רגשת נפשי" יכולים להתערב בשיקול ההלכתי ולהכריע את השיקול ההלכתי עצמו, ללא הזדקקות ותלות בגדרי ההלכה עצמה. במילים אחרות: אצל החזו"א, האינטואיציה יכולה לשמש ככלי להכרעת ההנמקה והפילוסופיה של ההלכה, לבחוש במהותה של ההלכה עצמה באופן ישיר ולקבוע את ההלכה על פיה.

בניגוד לכך, אצל הבריסקאים ושאר האחרונים האינטואיציה יכולה רק להוביל אותנו לשפתה של ההלכה, לתווך ביננו לבין ההגדרות ההלכתיות והמושגים ההלכתיים. כלומר: להכריע את אופי הגדרות ההלכתיות ואת ההגדרות עצמם ולזרז אותנו לחפש ולבקש את ההגדרות ההלכתיות.

לאינטואיציה בפרשנות ההלכתית יש תחומים נוספים באסכולה הבריסקאית ובשאר האסכולות הפרשניות הנורמטיביות. ברם, כפי שהדגשנו, אצל האסכולה הבריסקאית מעולם לא נמצא שהאינטואיציה תכריע באופן ישיר את פרשנות ההלכה וההלכה.

לדוגמא, אצל הבריסקאיים נוכל למצוא גם אינטואיציה המכריע לנו את דרכי הניתוח של המשא ומתן ההלכתי והמחלוקות השונות.²⁸² אצל רבי חיים מברסק

282. הבהרה: אנו מצביעים כאן על שני סוגי אינטואיציה בפרשנות הבריסקאית.

הראשונה, האינטואיציה שהוזכרה למעלה בסמוך. אינטואיציה זו מתווכת ביננו לבין ההגדרות ההלכתיות והמושגים ההלכתיים. כפי שנכתב בסמוך, אינטואיציה זו מכריע את אופי הגדרות והמושגים ההלכתיות ואת ההגדרות והמושגים עצמם ומזרזת אותנו לחפש ולבקש את ההגדרות ההלכתיות.

ותלמידיו הבריסקאים ופעמים אצל שאר פרשני התלמוד, האינטואיציה הבריסקאית מובילה לחשיפת²⁸³ הגדרות פורמליות קשיחות מאד של ההלכה ולהיסקים לוגיים הלכתיים, אך לא מתערבת בעצם הכרעת השיקול ההלכתי בשום אופן ואינה עומדת כסיבה עצמאית וישירה המפרשת את ההלכה.

במאמר זה נצביע על האינטואיציה הרדוקציונית המלווה את המשא ומתן ההלכתי אצל פרשני התלמוד, רבותינו, תנאים ואמוראים, ראשונים ואחרונים ובית המדרש הבריסקאי.

השניה, האינטואיציה המוזכרת כאן, המכריעה לנו את **דרכי הניתוח** של המשא ומתן ההלכתי ו**דרכי הניתוח** של המחלוקות השונות.

283. אולי גם ראוי להתבטא שהאינטואיציה מובילה **ליצירת** הגדרות פורמליות קשיחות של ההלכה ולהיסקים לוגיים הלכתיים ולא דווקא **לחשיפתם**.